

Elżbieta Wierzbicka

Kwerenda archiwalna w Archiwum Państwowym Obwodu Rówieńskiego w Równem

W dniach 21–27 czerwca 2004 r. przeprowadziłam kwerendę archiwalną w Archiwum Państwowym Obwodu Rówieńskiego w Równem, która wiązała się z poszukiwaniem dokumentów dotyczących gałęzi rodu Brezów, zamieszkałych na Wołyniu od XVIII w. W Archiwum Państwowym w Lublinie przechowywane jest bowiem niewielkie bo liczące nieco ponad 3 mb akt *Archiwum Brezów z Siekierzyniec 1555–1945*. Archiwalia te zostały przejęte do zasobu Archiwum w 1945 r. z podlubelskiego majątku Żabia Wola, którego ostatnią właścicielką była Helena z Brezów Rohlandowa. To nie ona, ale jej ojciec Achilles Breza (1845–1905), z wykształcenia prawnik, był twórcą archiwum rodowego, które gromadził w rodzinnych dobrach Siekierzyńce, położonych w dawnym powiecie ostrogskim. Na skutek traktatu ryskiego Siekierzyńce znalazły się na obszarach włączonych do Rosji Radzieckiej. Granica oddzieliła je tak od Ostroga jak i od ich parafii rzymsko-katolickiej w Kuniowie. Helena była wówczas żoną Pawła Rohlanda, właściciela wspomnianych dóbr Żabia Wola. Zapewne dlatego jej jedyny brat Stanisław z rodziną, w tym z synem Tadeuszem, przyszłym autorem słynnej *Spizowej bramy*, osiedlili się po 1918 r. na Lubelszczyźnie. Brezowie zdolali zabrać z Siekierzyniec znaczną część zbiorów ojca, które wraz z niewielką ilością archiwaliów z okresu międzywojnia i okupacji trafiły w postaci rozsypanych akt do Archiwum Państwowego w Lublinie. Na początku lat 50. zespół ten był porządkowany i został nawet przygotowany krótki wstęp, lecz obecnie stan opracowania *Archiwum Brezów* został uznany za niedostateczny. Jedną z ważniejszych potrzeb okazało się uporządkowanie wyjątkowo obfitej korespondencji. Archiwa rodowe zaliczane są do grupy najtrudniejszych zespołów aktowych opracowywanych w archiwach państwowych. W niektórych z nich ten rodzaj archiwaliów, po pierwszym okresie porządkowania w latach 50 i 60., jest ponownie opracowywany z ukierunkowaniem na poszerzenie zakresu informacji, weryfikacji opisu jednostek, a przy aktach luźnych również ich prawidłowego tworzenia, sporządzenia indeksów i udostępniania danych o zawartości tych zespołów w formie elektronicznej.

Ponowne prace nad uporządkowaniem *Archiwum Brezów z Siekierzyniec* rozpoczęto w 2003 r. Wkrótce po tym, doceniając rangę znajdujących się w nim archiwaliów, podjęto decyzję o przygotowaniu do druku inwentarza tego zespołu wraz z monografią rodu Brezów. Zespół ten zasługuje bowiem na szczególną uwagę ze względu na obecność pojedynczych akt innych rodów oraz listów osób zapisanych w dziejach nie tylko Wołynia, ale przede wszystkim na archiwalia samych Brezów, w tym Stanisława Brezy ministra stanu Księstwa Warszawskiego i członków tego rodu – uczestników powstania listopadowego, Spowodowało to konieczność poważnego poszerzenia i tak już dość szerokiej kwerendy dotyczącej, tak dziejów Brezów, jak i rodzin spokrewnionych z nimi oraz osób, których listy lub dokumenty znajdują się w zespole. Zachowane w zespole materiały archiwalne nie dostarczają bowiem wielu istotnych informacji do historii rodu, zwłaszcza z okresu po 1918 r. ale nie tylko, a weryfikacji wymagają nawet dane genealogiczne zgromadzone przez Achillesa Brezę.

Określając kierunki tej kwerendy nie można było pominąć archiwów i bibliotek na Ukrainie, z którą ta gałąź rodu była związana przez blisko dwa stulecia. Z uwagi na specyfikę zespołu, którego pierwotne miejsce powstawania – Siekierzynce, po 1918 r. nie znalazły się na terytorium Polski, a obecnie należą do obwodu chmielnickiego, natomiast centrum administracyjne (powiat ostrogski sprzed 1918) oraz parafia są w obwodzie rówieńskim, wybór miejsca kwerendy nie był łatwy. Ponadto, interesujące archiwalia zapewne znajdują się też w Archiwum Państwowym Obwodu Wołyńskiego w Łucku, a także w Kijowie i Lwowie, przede wszystkim w Bibliotece im. Stefanyka.

Ostatecznie przyznany pięciodniowy pobyt i kwerenda w Archiwum Państwowym Obwodu Rówieńskiego w Równym, przedłużona o jeden dzień dzięki uprzejmości Dyrektora M. I. Grygoruka i pracowników tegoż Archiwum, zmusiły do zawężenia dość szerokich planów poszukiwawczych. Podstawowym celem pozostało uzupełnienie lub sprostowanie danych genealogicznych, ustalenie ważnych faktów z dziejów tego rodu, w tym represji po powstaniu listopadowym, okoliczności utraty w latach 1918–1921 majątku w Siekierzynicach oraz przeniesienia się rodziny i archiwaliów na Lubelszczyznę, zbadanie przejawów ich działalności politycznej i społecznej w Ostrogu, w tym roli A. Brezy w budowie kościoła w tym mieście, oraz uszczegółowienie zmian przynależności administracyjnej, państwowej i parafialnej tych terenów.

Kwerenda została przeprowadzona w kilku zespołach aktowych, przynosząc interesujące efekty. Przegląd 35 jednostek szcątkowo zachowanych akt metrykalnych parafii rzymsko-katolickiej w Kuniowie z XIX w. (fond 171 i 172), która obejmowała Siekierzynce, pozwolił na odszukanie kilkunastu aktów metrykalnych dotyczących Brezów. Uwagę zwracał przy tym system gromadzenia duplikatów akt (zszytych dekanatami w obrębie jednego roku), odmienny niż np. w aktach parafii z terenu Lubelszczyzny. Natomiast w zachowanych księgach spowiedzi, rzadko występujących w polskich zbiorach archiwalnych, odna-

lazłam szereg informacji o Brezach i o innych mieszkańcach dworu w Siekierzynicach w drugiej połowie XIX w.

W aktach Ostrońskiego Sądu Obwodowego (fond 22) zachowały się akta 11 spraw cywilnych i karnych dotyczących Brezów, w tym konfiskaty majątku za udział w powstaniu listopadowym oraz zatwierdzenia transakcji zawieranych przez Hipolita Brezę, ojca Achillesa. Interesujące okazały się akta wyborów do Dumy z lat 1905–1907 (fondy 390 i 391). W drukowanych listach wyborców odnalazły się informacje o stanie majątkowym Brezów i ich krewnych. Materiały te stanowią również ważną pomoc w rozpoznaniu nadawców korespondencji, niestety pełniejsze wykorzystanie wymaga zebrania większej ilości informacji.

Spodziewanych rezultatów nie przyniósł przegląd kilku jednostek z zespołu akt Magistratu miasta Ostroga z lat 1918–1939 (fond 239), gdyż nie było w nich żadnych wzmianek o pobycie i działalności Brezów w tym mieście w latach 1918–1921. Akta Ostroga z lat wcześniejszych znajdują się w Muzeum w Ostrogu, jednak w czasie krótkiego pobytu w tym mieście nie było możliwości ich przeglądu. Z innych zespołów, w których poszukiwania dały wynik negatywny, należy wymienić akta Ostrońskiego Powiatowego Sądu Ziemskiego (fond 374) oraz Ostrońskiego Powiatowego Marszałka Szlachty 1889–1910 (fond 17) i Wołyńskiego Komitetu Polskiego Słownika Biograficznego (fond 2002). W sporządzaniu biogramów Brezów uczestniczył prawdopodobnie Stanisław Breza. Niestety jego nazwisko nie występuje w korespondencji, a teka zawierająca materiały do biogramów Wołyńian zaginęła.

Ponadto prowadziłam prace związane z ustalaniem zmian przynależności terytorialnej Siekierzyniec przeglądając materiały kartograficzne oraz wydawnictwa XIX i XX w.

Z uwagi na to, że był to pierwszy wyjazd w ramach wymiany archiwalnej do tego Archiwum, w kręgu mojego zainteresowania w czasie oczekiwania na zamówione materiały, znalazły się też niektóre inne zespoły akt polskich, kwestie ich stanu uporządkowania oraz możliwości przeprowadzania w nich kwerend. Największym z nich jest zespół akt Sądu Okręgowego w Równem z lat 1919–1939 (ponad 40 tys. j.a.), który podlegał Sądowi Apelacyjnemu w Lublinie. Akta tego Sądu są zinwentaryzowane w języku rosyjskim na 38 spisach zdawczo-odbiorczych i poza nimi brak w zasadzie jakichkolwiek pomocy archiwalnych. Z tego powodu w trakcie pobieżnego przeglądu spisów akt Wydziału Hipotecznego liczącego ok. 10 tys. jednostek, w tym akta sprzed 1918 r., nie odnalazłam akt hipotecznych dóbr należących do Brezów. Natomiast w aktach wspomnianego Wołyńskiego Komitetu Polskiego Słownika Biograficznego są wzmianki o organizacji tego Komitetu w 1932 r. przez ówczesnego dyrektora Archiwum Państwowego w Lublinie dr. Leona Białkowskiego oraz dwa jego listy do wojewody wołyńskiego.

Na zadowolające w sumie efekty poszukiwań w Archiwum w Równem wpłynęła niezwykle uczynność i przychylność Dyrektora M. I. Grygoruka i pracowników Archiwum. Ludmiła A. Leonowa – kierownik Oddziału Informacji

i Udostępniania, wyznaczona na mojego opiekuna, służyła mi wszechstronną pomocą, a jeszcze przed moim przyjazdem odszukała akta sądowe dotyczące Brezów. Niezwłocznie otrzymywałam zamówione akta i umożliwiono mi pracę w sobotę. Bezpłatnie wykonano dla mnie 70 kserokopii ważniejszych dokumentów.

Dzięki uprzejmości Dyrektora i pracowników tego Archiwum miałam możliwość pobytu w Ostrogu, w mieście z którym tak silnie związani byli Brezowie. Pobyt miał dość bogaty program: spotkanie z władzami, wywiad do lokalnej gazety, zwiedzanie dwóch muzeów, w tym Muzeum Książki i Drukarstwa, w którym przechowywane są m.in. starodruki lubelskie, oraz wizyta w nowo utworzonej a już posiadającej ustaloną renomę Akademii Ostrogskiej. Niestety zamknięty był piękny kościół rzymskokatolicki p.w. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny, w którego budowie wzięły aktywny udział Achilles Breza, co upamiętnia tablica znajdująca się wewnątrz świątyni.

Należy również dodać, że pracownicy merytoryczni Archiwum (często mający powiązania z Polską) podkreślali odczuwalny brak polskiej literatury historycznej i opracowań archiwalnych. Ukraińskie archiwa obwodowe posiadające tak duży zasób akt polskich należy chyba objąć stałą wymianą wydawniczą, tak ze strony archiwów, jak i innych placówek naukowych.